

Economia i cultura: de l'oxímoron al pleonasme

En aquest article es repassen breument les relacions entre economia i cultura les quals, a partir de la ignorància mútua més absoluta, arriben pràcticament a la fusió de mirades. Hi ha una certa reivindicació dels valors intrínsecs de la cultura i una crítica del seu ús instrumental en termes econòmics. Finalment, també hi ha una presentació crítica de les teories que mostren la cultura com a nucli central de la nova economia en detriment de la seva autonomia.

Xavier Fina
Director d'ICC Consultors Culturals

L'anàlisi de les relacions entre cultura i economia és polièdrica i sovint s'utilitza per fonamentar arguments de caràcter contradictori. Això és possible perquè posem en relació dos conceptes caracteritzats per la seva polisèmia, de manera que el ventall de punts d'intersecció acostuma a generar més confusió que claredat. El tema central d'aquest escrit és l'ús instrumental de la cultura des del seu valor econòmic. Però això només s'entén en un context més general que demana una breu reflexió prèvia sobre les relacions entre economia i cultura, i una reflexió final sobre els plantejaments contemporanis que superen el caràcter instrumental de la relació com a conseqüència d'un procés de fusió d'ambdues esferes.

Tot i que el fil argumental seguit pot aparentar el contrari, aquest escrit no té una perspectiva de recorregut històric. Analitza la relació entre economia i cultura des de la consideració que són nivells de discurs de caràcter acumulatiu, de manera que el meu interès es troba més a identificar aquests discursos coincidents en el temps que no pas a datar el moment en el qual apareixen o són hegemònics.

Com a elements previs i amb la voluntat d'aclarir alguna d'aquestes confusions, cal definir des de quins supòsits plantejo les meves reflexions:

En primer lloc, tan simplificadora i estèril és una concepció de cultura que ho inclou tot (allò que no és natura) com és reduccionista pretendre fer una taxonomia tancada i estàtica sobre què és cultura. La cultura té relació amb el sentit, amb la identitat, és l'espai del simbòlic. Per tant, el que compleix aquestes condicions és, per definició, dinàmic, històric i admet jerarquies. De fet, les polítiques culturals són expressió d'aquest caràcter històric i d'aquesta jerarquització. Els àmbits que s'inclouen com a propis en la definició d'una política cultural no són conseqüència ni d'una definició prèvia neutra i òbvia, ni són producte d'una convenció sense contingut: expliciten els àmbits atorgadors de sentit, defineixen un espai simbòlic. Aquest espai és resultat d'una opció i des d'aquí podríem entendre'l com una convenció. Però aquesta opció té relació amb el sentit, amb el simbòlic. En aquest sentit, els debats sobre què és i què no és cultura són estèrils si es fan des d'una perspectiva purament terminològica. No obstant això, és un debat pertinent si, des d'una perspectiva pragmàtica, es debat sobre els valors amb relació a les polítiques culturals. El debat pertinent i interessant és què és i què ha de ser objecte de polítiques culturals (o dit altrament: amb quin concepte de cultura operen i han

d'operar les polítiques culturals). I quin sigui aquest concepte (independentment del grau d'explicitació) diu molt sobre una política cultural. Obviar el debat subjacent en qualsevol tria d'àmbits per part d'una política cultural no evita l'existència d'aquesta tria i el seu caràcter ideològic. Per tant, no és una concepció necessària, no és incontestable, no ha de ser avaluada des de la categoria de veritat.

Així, em situo en una posició pragmàtica en la definició de cultura, però sense que això representi una acceptació acrítica dels seus possibles usos: al darrere d'aquests usos sempre hi ha una intenció que cal evidenciar i, si és el cas, criticar.

En segon lloc, tot i la seva complexitat i polisèmia, cal ser rigorós en l'ús del concepte *cultura*. Cal evitar, en un mateix discurs, una adaptació constant del concepte en funció de les necessitats argumentals. Des de l'excusa de la complexitat sovint s'amaguen definicions incoherents i tendencioses que utilitzen el concepte *a mida*. Una combinació interessada entre una definició aparentment neutra o oberta, però una realitat que necessàriament implica opcions, jerarquies i prioritats.¹

La ignorància mútua

Com bé assenyala David Throsby,² l'economia i la cultura comparteixen, en certa mesura, el programa d'investigació: des dels dos espais de reflexió s'estudia el valor. No obstant això, la noció de valor amb què tradicionalment ha treballat el teòric cultural no té cap relació amb la que li és pròpia a l'economista.

En un primer moment, cultura i economia són dues esferes de la vida humana que no tenen cap punt de connexió. L'una representa el món immaterial, de l'intangible; mentre que l'altra és el territori del que és tangible, del que és objectivable, comptable. El valor cultural s'origina en el discurs cultural i només en forma de préstec (o utilitzats com a metàfora) li són útils els models provinents del pensament econòmic.

Des d'aquesta perspectiva les relacions entre ambdues no només són d'ignorància sinó també d'una certa desconfiança. La cultura és el territori de la puresa; la màxima expressió de l'esperit humà, de manera que qualsevol intromissió de l'economia en aquest àmbit és percebuda com una invasió, com una agressió a la puresa artística. L'art i l'artista no pensen en els diners. L'economista no pensa en l'art. Aquesta ignorància i menyspreu encara es manté en l'actualitat. La sublimació de la figura del creador és un terreny abonat per a aquest tipus de discurs que, d'altra banda, sembla tan superat. No obstant això,

La cultura té relació amb el sentit, amb la identitat, és l'espai del simbòlic. Per tant, el que compleix aquestes condicions és, per definició, dinàmic, històric i admet jerarquies.

¹ Per exemplificar-ho de manera simple: si en la nostra definició de cultura s'inclou la publicitat cal un argument consistent per no tenir cap estratègia de política cultural vinculada a aquest àmbit. El que no és coherent és posar i treure la publicitat en un mateix discurs en funció dels nostres interessos argumentals.

² David Throsby. *Economia y cultura*. Madrid: Cambridge University Press, 2001.

el caràcter pendular de les idees dominants també explica, si més no parcialment, el seu manteniment. Com s'anirà veient a continuació, alguna exageració en l'altra direcció justifica l'existència d'algun *romàntic*.

La ignorància mútua no és, però, absoluta. Així, alguns dels economistes cabdals del segle XX tenen escrits sobre els vincles entre les dues esferes³ i, per una altra banda, els principals representants de l'Escola de Frankfurt ja critiquen, des d'un discurs cultural, la mercantilització i la pèrdua del valor cultural que representa l'extensió de les indústries culturals.

La cultura descobreix l'economia

Arriba un moment, això no obstant, en què la cultura «descobreix» l'economia: li és útil per gestionar millor, li són útils determinats conceptes que semblaven antagònics a qualsevol aproximació cultural: rendibilitat, públics, mercat, eficiència, preus... La cultura, els sectors culturals, amb totes les seves singularitats, tenen en comú amb la resta de l'activitat humana que han de ser gestionats i que, encara que sigui en el seu sentit més genèric, han de procurar que els seus productes siguin venuts.

Aquí s'inicia una nova disciplina —l'economia de la cultura— a qui ningú no li discuteix el seu sentit i la seva utilitat. Els considerats com els seus fundadors —Baumol i Bowen— analitzen el comportament econòmic de les arts en viu. Després, i fins als nostres dies, sorgeixen infinitat d'estudis, anàlisis i aproximacions que, amb el bagatge conceptual i instrumental de l'economia, diagnostiquen i proposen alternatives per conèixer millor els sectors culturals i optimitzar-ne el seu desenvolupament.

Anàlisis comparatives, anàlisis de tendències, màrqueting cultural, reflexions sobre les polítiques de preus, plans estratègics, avaluació, eficàcia, eficiència són algunes d'aquestes aproximacions amb les quals, en certa mesura, la cultura com a àmbit d'activitat tendeix a l'homologació amb la resta d'àmbits.

L'economia és utilitzada per la cultura. Lògicament, això afecta la cultura: les seves formes d'organitzar-se, de produir, de vendre, d'establir cànons i jerarquies, es veuen afectades per l'entrada del pensament i els instruments econòmics. No obstant això, són transformacions no estructurals, la cultura manté el seu grau d'autonomia i la possibilitat de ser reivindicada des d'una lògica cultural. La cultura ha de buscar la rendibilitat econòmica, però no només, ni principalment. La rendibilitat cultural és un factor central que la irrupció de

³ John Maynard Keynes i John Kenneth Galbraith, per citar-ne dos dels més importants.

l'economia no posa, encara, en crisi. El plantejament és que el valor econòmic i el valor cultural no són necessàriament antitètics, i que és desitjable assolir un equilibri entre ambdós criteris d'anàlisi. Per expressar-ho gràficament i amb un punt de caricatura: que el fracàs econòmic no és sinònim de qualitat cultural, ni l'èxit econòmic coincideix amb l'absència d'aquesta qualitat. Òbviament, es poden trobar plantejaments exclusivament economicistes com també purament *culturalistes*. En cap cas, però, considero que la introducció d'una mirada econòmica sobre la realitat cultural posi en crisi el sentit de la rendibilitat cultural com a criteri fonamental. De fet, entrarà en crisi com a conseqüència d'una crisi més general; i, en aquest nou context, l'economia esdevindrà la taula de salvament, el recurs extern per superar-la.

L'economia descobreix la cultura

Més aviat s'hauria de dir la cultura «es fa descobrir» per l'economia. Aquest és el moment en el qual s'inicien els estudis d'impacte econòmic de l'activitat cultural, el moment en el qual els principals arguments que es donen per justificar la despesa en cultura són de naturalesa econòmica. «La cultura crea ocupació», «la cultura no és una despesa, és una inversió». L'esdeveniment que expressa amb tota contundència aquesta perspectiva és la Conferència Internacional convocada pel Banc Mundial el 1999 amb el títol «La cultura compta» (Culture Counts). En certa mesura, que una institució com aquesta s'ocupés de la cultura certificava la importància econòmica de la cultura.

En aquest context, s'estableix una certa lluita, que encara dura, entre els diferents països per veure en quin d'ells la cultura representa un percentatge superior del PIB. I aquest fet es dona en un camp caracteritzat per la manca de dades sectorials oficials. Per tant, la suma de les dues circumstàncies dona com a resultat la multiplicació d'estudis de càlcul del pes de la cultura sobre el PIB fets amb metodologies diferents, que recullen àmbits d'activitat no necessàriament coincidents i amb una tendència alcista que sembla no tenir límits. El mecanisme per fer créixer aquest pes és una conceptualització cada cop més àmplia de cultura, emparada en la complexitat i indefinició del concepte. Posar límits a què s'inclou sota el concepte *cultura* és vist com una versió d'elitisme, com una mirada reduccionista, conseqüència d'un judici de valor que no té res a veure amb una aproximació científica. En canvi, ampliar sense límits el

La cultura ha de buscar la rendibilitat econòmica, però no només, ni principalment. La rendibilitat cultural és un factor central que la irrupció de l'economia no posa, encara, en crisi. El plantejament és que el valor econòmic i el valor cultural no són necessàriament antitètics, i que és desitjable assolir un equilibri entre ambdós criteris d'anàlisi.

concepte de cultura és vist com a propi de l'absència de prejudicis, com una aproximació desacomplexada, com una mirada oberta que, a més, dona unes dades molt més satisfactòries. No obstant això, hi ha una asimetria evident entre allò que ocupa (i preocupa) els ministeris de cultura i aquestes conceptualitzacions àmplies amb resultats de pes econòmic tan satisfactoris. I l'asimetria té la seva importància ja que el pes econòmic de la cultura (en el seu sentit més ampli) esdevé el nucli central de molts argumentaris per a la defensa de la despesa pública en cultura (que acostuma a fer referència a un sentit molt més restringit de cultura). Òbviament, no estic qüestionant la necessitat d'invertir i gastar en cultura, d'augmentar els pressupostos dels ministeris i conselleries de cultura: el que assenyalo és la incoherència d'argumentar aquesta importància jugant amb la indefinició del propi concepte. Perquè al darrere d'aquesta debilitat argumental hi ha un debat central: l'ús instrumental de la cultura.

La cultura té externalitats positives. No ho poso en dubte. L'efecte Guggenheim s'ha convertit en un genèric per definir-les. Ara bé, en la mesura que són externalitats, no són nuclears. I si l'externalitat esdevé centralitat ens trobem amb casos com el Fòrum 2004 (que, amb el pas del temps, va perdre els pocs defensors que tenia). Per tant, la meua primera crítica a l'ús instrumental de la cultura per part de l'economia és de caràcter pràctic: en la mesura que un projecte o una política cultural no té sentit des de la perspectiva del valor cultural i només es justifica per l'impacte econòmic, el resultat serà insatisfactori tant culturalment com econòmicament.

Apareixen els primers estudis d'impacte cultural, que contemplen els impactes directe, indirecte i induït. Aquest últim, l'induí, és un espai procliu a incloure-ho tot. Les relacions de causalitat són difícils d'establir i si en la voluntat de l'investi-

En la mesura que una política cultural no té sentit des de la perspectiva del valor cultural i només es justifica per l'impacte econòmic, el resultat serà insatisfactori tant culturalment com econòmicament.

gador hi ha el fet de demostrar la importància de l'impacte, la tendència a donar els resultats a l'alça és comprensible. Aquesta és una segona crítica: la confusió entre la contemporaneïtat i la causalitat dels fenòmens. El cas més evident es troba en els discursos sobre el turisme cultural. Tot i que cada cop és té més cura a l'hora d'arribar a determinades conclusions, la necessitat de satisfer «el client» encara produeix estudis que no contemplen la multicausalitat que acostuma a explicar els augments del nombre de turistes que trien una destinació.

Sense entrar a discutir les tesis que defensen la importància econòmica de la cultura, ni posar en dubte l'evident pes de la cultura en l'economia d'un territori, el que m'interessa subratllar són les causes que expliquen l'ús d'aquest recurs argumental. Aquest fenomen s'inscriu en un de més general que s'articula entorn de la recerca d'arguments exògens per explicar la despesa pública en cultura i, en general, per destacar la importància del sector.

Aquestes línies argumentals de caràcter econòmic es comencen a utilitzar als anys noranta. No és casualitat que coincideixi (o millor, vagi al darrere) del que Lyotard va batejar com «condició postmoderna». La crisi de la modernitat (tot i que, d'altra banda, l'estat de crisi és el seu estat natural) posa en qüestió el sentit últim de les polítiques culturals. El projecte il·lustrat, el paper emancipador de la raó i el coneixement són posats en qüestió, de manera que les raons intrínseques per fonamentar les polítiques culturals queden sense un dels seus pilars bàsics.⁴

Els dos principals models tradicionals de les polítiques culturals (democratització de la cultura i democràcia cultural) són posats en crisi amb excessiva lleugeresa. L'exercici consisteix a desacreditar-los des d'un aparent principi de realitat sense aprofundir en el diagnòstic i en les seves conseqüències. L'alternativa, ja l'he anunciat: la cultura i les polítiques culturals mantenen el seu sentit perquè són una peça clau en el desenvolupament econòmic. I crec que cal continuar reivindicant el sentit de la cultura i de les polítiques culturals al marge de les seves externalitats. La raó, el coneixement, la seva capacitat emancipatòria, la capacitat que ens dona per ser més feliços, són valors poc populars entre els teòrics de la cultura i de les polítiques culturals. I són juntament amb la importància de la creació, la identitat i la cohesió social, els arguments centrals per a una política cultural. I això s'ha d'entendre com un projecte, necessàriament inacabat, en el qual els relatius

El pes econòmic de la cultura (en el seu sentit més ampli) esdevé el nucli central de molts argumentaris per a la defensa de la despesa pública en cultura (que acostuma a fer referència a un sentit molt més restringit de cultura).

fracassos en la seva aplicació no justifiquen l'abandonament dels principis.

Per tant, el recurs a l'economia per part de la cultura és conseqüència d'una crisi estructural. Però aquest recurs planteja, com a mínim, tres problemes: un de caràcter pràctic (sense sentit no hi ha valor econòmic), un de caràcter tècnic (les relacions de causalitat) i un de caràcter teoricopolític (la necessitat de reivindicar els valors intrínsecs de la cultura).

No obstant això, els discursos sobre l'ús instrumental de la cultura s'han sofisticat i el que ara trobem és una confusió, un espai comú entre ambdues esferes que té dues possibles lectures.

La (con)fusió entre economia i cultura: l'economia és cultura o la cultura és economia?

Des de la ignorància absoluta, les relacions entre economia i cultura han evolucionat cap a una vinculació cada cop més estreta que ha desembocat en una fusió d'ambdues esferes, en una coincidència entre ambdues mirades. Els discursos sobre l'impacte de la cultura en l'economia s'han portat a un extrem que ha ajudat a la identificació entre desenvolupament econòmic i desenvolupament cultural. Aquesta fusió no està exempta de la possibilitat de ser valorada. De fet, és en ella mateixa un judici de valor; parteix d'una determinada concepció del que és la cultura i del paper que té (i del que hauria de tenir) en la nostra societat: en definitiva, és una concepció ideològica.

Cultura i economia es confonen, són àmbits coincidents, aquest és el paradigma dominant i sembla difícil reivindicar un cert grau d'autonomia. No obstant això, sota aquest paradigma aparentment comú trobem perspectives completament contradictòries.

Per una banda, hi ha qui reivindica una lectura cultural de la realitat (i per tant també de l'economia), qui argumenta que els intangibles (de caràcter essencialment cultural) són els motors de l'economia en el present i, sobretot, en el futur immediat. Qui juga amb l'ambigüitat de conceptes com creativitat o innovació per reivindicar el protagonisme essencial de l'àmbit cultural en el desenvolupament econòmic. Un protagonisme que ja no ens porta a referir-nos-hi com a externalitats sinó que situa com a centre de les estratègies culturals aquesta dimensió econòmica.

Aquesta mirada, que aparentment afavoreix el protagonisme de la cultura i dona resposta a la tan reivindicada centralitat de les polítiques culturals, no és neutra. Implica una renúncia

⁴ L'altre pilar bàsic (que també entra en crisi) té relació amb la identitat, i els seus orígens els trobem en la concepció romàntica de nació.

La raó, el coneixement, la seva capacitat emancipatòria, la capacitat que ens dóna per ser més feliços, són valors poc populars entre els teòrics de la cultura i de les polítiques culturals. I són (juntament amb la importància de la creació, la identitat i la cohesió social), els arguments centrals per a una política cultural.

al discurs cultural (nominalment, no, ja que es considera com a discurs cultural allò que no ho era). Però certament hi ha un «segrest» que, sota l'aparença d'afavorir la cultura, li imposa un discurs mercantilista. La realitat s'imposa, s'argumenta. Però els discursos legitimadors de la realitat són tan (o tan poc) ideològics com els discursos crítics, sempre que el punt de partida sigui el seu diagnòstic. A més a més, en general les anàlisis sobre aquestes realitats tenen una vessant justificativa amb relació a les polítiques culturals: no són plantejaments i investigacions neutres. Per tant, quan s'inclouen tots els sectors que tinguin alguna relació amb la creativitat sota l'epígraf de *cultura* (noves tecnologies, disseny, publicitat, gastronomia... i, en límit: en quina activitat humana no hi ha alguna dosi de creativitat?) qui en surt perjudicat, des de la perspectiva de les polítiques culturals, són els sectors tradicionals, els sectors que, fins avui, constitueixen el nucli dur d'aquestes polítiques. No calcular-ne les conseqüències, no donar-li valor, considerar que és la «realitat» qui ho imposa és una opció ideològica o una inconsciència.

Un exemple d'aquests plantejaments és Richard Florida que, sota el concepte de classes o forces creatives (*creative class*) inclou tots els àmbits culturals i tots aquells que tenen alguna relació amb la creativitat (fins a considerar la major part de professionals liberals). Una ciutat amb una densitat alta d'aquest tipus d'activitat esdevé una ciutat més tolerant, més diversa. I tots aquests factors incideixen en el seu desenvolupament econòmic. En aquesta línia, arriba a definir indicadors que relacionen positivament creativitat, tolerància i diversitat amb desenvolupament econòmic. Sense desqualificar aquest plantejament, és important destacar la dificultat d'establir relacions de causalitat entre fenòmens coincidents en el temps (a major tolerància, major desenvolupament econòmic? O a major desenvolupament econòmic, major tolerància?).

Una lectura feta des de la sospita (postmarxista i post-frankfurtiana, amb perdó) considera que aquests discursos són una expressió més de la victòria del mercat. Coincideixen en la identificació/confusió entre economia i cultura; però no en la valoració: no és l'economia qui s'ha «culturitzat», és la cultura qui s'ha mercantilitzat. Fora del mercat no hi ha res (Jameson), el mercat defineix els límits d'allò existent. Es podria afegir: i alguns encara es pensen que han guanyat.

Per acabar, una proposta oberta: repensar les relacions entre economia i cultura des dels valors. Llibertat, igualtat, riquesa, sostenibilitat. Donar contingut a aquests quatre conceptes des del pensament crític. Des de la síntesi de mirades, però també des de la necessària autonomia d'aquestes mirades. *